

Türkiye-Azerbaycan Edebi İlişkilerinde Selef ve Halef Yazarlar: Mirza Fethali Ahundzade ve Anar Rızayev

Zakire ALİYEVA (*)

Özet: 2012 yılında büyük Azerbaycan düşünürü, milli dramaturjimizin kurucusu Mirza Fethali Ahundzade'nin doğumunun 200. yıldönümü törenlerle kutlandı. Hayatı ve sanatı, Doğu ve Batı kültürlerinin karşılıklı gelişiminin hız kazandığı XIX. yüzyılın ortalarına denk gelen Mirza Fethali Ahundzade'nin eserlerinin karakteristik özelliği, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu tüm Doğu halklarının edebi-toplumsal düşünce tarihine büyük etki gücüne sahip olmasıydı.

XX. yüzyılın 60 kuşağının temsilcisi olan halk yazarı Anar'ın da hayatı ve eserleri Doğu-Batı, Azerbaycan-Türkiye bağlamında incelendiğinde, aynı misyonun taşıyıcısı - edebi durum, sosyal ve politik yaşamın acı sorunlarının çözüm yolları konusunda düşünen, bu yolda kendisi gibi düşünenleri seferber etmeye muktedir olan aydın siması açık bir şekilde görülebilir. Doğu ve Batı edebi-kültürel, sosyal ve politik gelişmelerinin her iki edibin - Mirza Fethali Ahundzade ve Anar Rızayev'in hayatları eserleri ve sosyal faaliyetlerindeki tonları benzerdir. Klasik dönemimizin Ahundzadesi ve çağdaş dönemimiz Anar'ını birleştiren nokta ise onların yüzyılların kavşağından geçen misyonları, Türkçe konuşan boyların aydınlık sabahının elçileri, yarının büyük elçileri olmalarıdır.

Anahtar Kelimeler: Anar Rızayev, Mirza Fethali Ahundzade, Azerbaycan-Türkiye edebi ortam, Azerbaycan alfabesi tarihi.

Predecessor and Successor Writers in Turkey-Azerbaijan Literary Relations: Mirza Fethali Ahundzade and Anar Rızayev

Abstract: M. F. Achundzadeh's life and creation whose 200th anniversary of the birth was celebrated in 2012 concur with middle of the XIX century. Great dramatist's creation characterized as the power that affects literary-social idea of all East, also brotherhood Turkey.

A representative of the 20th century, a national writer of 60th years generation Anar executed for the same mission. Eastern and Western literary and cultural, social and political meetings of both writers—M. F. Achundzadeh and Anar-creation life and social activity are similar shades.

The struggle of XIX century writer M. F. Achundzadeh for new alphabet and XX century writer Anar's realized dream of alphabet is valuable as a result of historical race.

Like in Europeans the educator of the people M. F. Achundzadeh also was willing for educated and ideal society. The dream of an ideal society and approach of Anar with irony to the negative sides of modern period finds attraction in his work "White ram, black ram" with a new perspective. M. F. Achundzadeh served for the Russian Empire, Anar was the representative of socialist society, both of them are closely domesticated to the Turkish background, Eastern wisdom and Western values.

Keywords: Anar, M. F. Ahundzadeh, Azerbaijan, Turkey literary relations, Azerbaijan alphabet, history.

*) Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Nizami adına Edebiyat Enstitüsü Bilimsel Enformasyon Şubesi (e-posta: zakiraalieva@rambler.ru)

Giriş

Milli edebiyatların dünyada tanınmasında, çeşitli halklar, milletler arasında manevi köprü kuran edebi ilişkilerin gerekli rolü, defalarca kaydedilmiştir. Azerbaycan-Türkiye edebi ilişkilerinin, köprülerinin temelleri, günümüz sanatkarlarımızın selefleri tarafından atılmış ve gelişmiş, asırların sınavından geçerek sağlamlaşmıştır. Kuşkusuz söz konusu olan mevcut edebi ve kültürel köprülerin sökülerek yenileriyle değiştirilmesi değil, onların çağdaş öneminin gelişim akarına uygun hale gelmesi, edebi süreçlerin coğrafi sınırlarının genişletilmesi, tarihi köklerini muhafaza etmekle, gelecek gelişim önceliklerinin belirlenmesidir. Kuşkusuz, edebi-kültürel köprülerin inşasına katkıda bulunan sanatkarların sayısı ne kadar fazla olursa, bu problemlili dünyamızın entellektüel köprülerinin ömrü de o kadar uzun ve muhteşem olur.

Azerbaycan-Türkiye kültürel ilişkilerinin temelinde, ortak edebi, kültürel yapıtlar, karşılıklı edebi çeviriler, Azerbaycan edebiyatında Türkiye, Türk edebiyatında Azerbaycan konusu, bu alanda yapılan araştırmalar, yazar ve şairlerimizin, edebiyatçılarımızın dostluk ve sanat ilişkileri durmaktadır.

XX. yüzyılın başlarında Ali bey Hüseyinzade (1864-1940), Mehemed Hadi (1879-1920), Ömer Faik Nemanzade (1872-1937), Gantemir- Qafur Efendiyev (1888-1944), Hüseyin Cavid (1882-1941) gibi aydınlar, Abdülhak Hamit, Tefvik Fikret gibi Türk edipleri ile sanat ilişkileri kurmakla birlikte, eserlerinin Azerbaycan'da yayılmasında da önemli rol oynamışlardır. 1906-1914 yıllarında Bakü'de yayımlanan "Füyuzat" (1906), "Yeni Füyuzat" (1910-1911), "Şelale" (1013-1914), "Hayat", "Molla Nasreddin" (1906-1931) ve diğer yayın organlarında Rezaizade Mahmut Ekrem, Muallim Naci, Abdullah Cevdet, Halit Ziya Uşaklıgil, Tefvik Fikret, Mehmet Emin Yurdakulun eserleri yayımlanmaktaydı.

Azerbaycan-Türkiye edebi ilişkilerinin söz konusu dönemi, bir takım araştırma ve kitaplara [Huseyin Baykara, "Azerbaycan'da Yenileşme Hareketleri" (Ankara, 1966), Aybeniz Aliyeva, "Azerbaycan Romantikleri ve Türkçülük Hareketi" (2005), Aydın Abıyev, "XIX. Yüzyılın Sonu-XX. Yüzyılın Başlarında Türkiye Edebiyatında Satira ve Onun Azerbaycan Edebiyatı İle İlişkisi" (1996), Eflatun Saraçlı, "Azerbaycan Yazarları Cumhuriyet Döneminde" (1996), Kayahan Özgül, "Türk Edebiyatı Tarihi" (2009) gibi kaynaklara] yansımıştır.

Tüm bunlardan sonra 30'lu yıllar, özellikle 1937 yılı kıyımları edebi ilişkilerde de iz bırakmış oldu. Türk milletinin ismini zikretmenin bile yasak olduğu kıyım yıllarında Hüseyin Cavid (1882-1941), Salman Mümtaz (1884-1941), Henefi Zeynalı (1895-1937), Veli Hulufu (1894-1938), Ahmet Cevad (1892-1937), Mikayıl Müşfik (1908-1938) ve onlarca diğer aydın edebiyatçılar Pantürkizme suçlandılar. Söz konusu yıllarda Türkiye'yi kendilerine vatan olarak seçmiş Mehmet Emin Rasulzade, Ahmet Caferoğlu, Elmas Yıldırım, Ahmet bey Ağayev, Mirzebala Mehmetzade, Emin Abid gibi aydınların simasında muhacir edebiyatı özel başarılar kazandı.

60-70 yıllarda edebiyat dergilerinde ve bazı mecmualarda, Hamit Araslı'nın "Nizami Gencevinin İlk Mütercimi (Türk şairi Gülşehri Hakkında)" (1966), "Onlar Unutulmalılardı" (1969), Rafayel Hüseyinov'un "Tevfik Fikretin Dünyagörüşü" (1968), Ahmet Cafer'in "Tevfik Fikret ve Hayatı" (1969), Nigar Refibeyli'nin "Sağlıkla Kal, Yakın Komşu" (1970), Akşin Babayev'in "Vatan Hasretli Gözler" (1972) ve bu gibi diğer makalelerin yayınlanmasıyla edebi ilişkilerimiz tarihi bağlarını devam ettiriyordu.

1964-72 yıllarında artık Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında kültür ve bilim alanında imzalanan antlaşmalar çerçevesinde, Azerbaycan-Türkiye edebi ve kültürel ilişkileri gelişmekteydi. Molla Penah Vagif, Nesimi ve Fuzuli'nin doğum tarihleri kutlanırken, Türkiye'nin saygın bilim ve kültür adamları Azerbaycan'a gelme fırsatı elde etmekteydiler.

1965 yılında Azerbaycan'a ilk defa gelmiş olan Aziz Nesin "Kalpten Kalbe Yol Var" başlıklı makalesinde, "Nazım Hikmet dışında biz neredeyse 40 yıl sonra Türkiye'den Azerbaycan'a gelen ilk Türk edebiyatçılarıyız (Melih Cevdet Anday, Yaşar Kemal ve Aziz Nesin)" söylemekteydi. Azerbaycan'da Türkiye Türklerinin ne kadar çok sevildiklerini gören Aziz Nesin, bu sevginin karşılıklı olduğunu kaydetmekteydi. (Nesin 2009: 3)

Kaydettiğimiz gibi söz konusu yıllarda Azerbaycan'da Azerbaycan-Türkiye edebi ilişkilerine genellikle Sovyet ideolojisi açısından yaklaşılmaktaydı. Daha Sovyet ideolojisinin devam ettiği bu yıllarda Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi üyesi, Prof. Aziz Mirahmedov cesaretle Azerbaycan-Türkiye edebi ilişkilerinin gerektiği gibi araştırılmadığını kaydederek şunları yazmaktaydı: "Biz Rusya ile, Batı ve Doğu'nun birçok ülkeleriyle edebi ilişkilerden bahsedip, Türkiye ile karşılıklı ilişkileri unutursak, vardığımız sonuç eksik olur" (Mirahmedov 1983:76)

80'li yılların ortalarından itibaren Türkiye'de "Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi", "Tanıtım", "Kardeş Edebiyatlar", "Azerbaycan Türkleri", "Türk Edebiyatı", "Türk Yurdu", "Size" gibi dergilerde Resul Rıza, Hüseyin Arif, Nabi Hazri, Neriman Hasanazade, Fikret Goca, Halil Rıza, Elçin Efendiyev, Anar Rızayev gibi ediplerin eserlerine yer verilmekte, eserleri ve müellifleriyle ilgili YUSUF Gedikli, İrfan Ünver Nasreddinoğlu, Nizameddin Onk, Nihat Çetinkaya, Oktay Akbal gibi yazarların yazıları yayınlanmaktaydı.

Söz konusu yıllarda Türkiye edebiyat ve kültür çevresi halk yazarımız Anar'ın simasında kendilerine yakın olan düşünce tarzına rağbet göstermekte, eserlerine ilgi duymaktaydı. Türkiye edebiyat çevrelerinin ünlü simaları Oktay Akbal, Ali Yavuz Akpınar, Feridun Andaç, Ataol Behramoğlu, Türkkaya Ataov, Fakir Baykurt, Bilge Ercilasun, Fikret Türkmen, İldeniz Kurtalan, Mustafa Kutlu, Fatma Özkan, Yasemin Bayer, Ayşe Atay Anar Rızayev'in eserleri ile ilgili değerli görüşleri sunuyorlardı.

XX. yüzyılın 90'lı yıllarından itibaren bağımsızlık yılları Azerbaycan-Türkiye edebi ilişkilerinin çağdaş aşaması, hızı, karşılıklı yaratıcılık ünsiyeti, ortak milli-manevi değerlerin yaşatılması ve araştırılması yönüyle önceki dönemden ayrılmaktadır.

Azerbaycan-Türkiye edebi ilişkilerinin bağımsızlık kazandığımız 90'lı yıllara kadarki ve sonraki dönemleri, yeni araştırmalar için yeteri kadar edebi-bedii materyallere sahiptir. Aynı zamanda Azerbaycan-Türkiye edebi ilişkilerinin ideoloji perdeleri arkasında kalmış sayfalarını ihya eden, edebiyatların karşılıklı ilişkilerini, tarihi aşamalarını geniş bilimsel çerçevede aydınlatan ve bu düzlemde edebi ilişkilerimizin lider güçleri olan yazarların eserlerini, rolü ve hizmetlerini içine alan ciddi araştırmalara son derece ihtiyaç duyulmaktadır. Çalışmamız bu yönde atılan ilk yeni çabalardan biri olarak kabul edilebilir.

Yüzyılların kavşağında düşünceleri kesişen söz üstatları Kafkasya'nın tamamında, İran ve Türkiye'de kültürel gelişmeye, edebi, tarihi süreçlere katkıda bulunan XIX. yüzyıl Ortadoğusu'nun sosyal ve kültürel hayatı Mirza Fethali'den, çağdaş Azerbaycan-Türkiye edebi, kültürel, bilimsel, sosyal ve siyasi ilişkileri ise Anar'dan yoksundu. Bunu her iki edibin olgularla zengin olan ve tarihin sayfalarına yazılan edebi, kültürel, bilimsel ve sosyal etkinliği kanıtlamıştır.

Azerbaycan'ın ünlü yazarı, düşünürü, zamanının büyük hümanisti, tüm milletlerden ve dinlerden olan insanların dostluğu inancına hizmet eden Ahundzade'nin tarihi misyonunun izleyicisi Anar da, bugün "Ben, Azerbaycan kültürüne, edebiyatına, sanatına ilgi duyan tüm insanlarla, toplumsal yaklaşımlarına ya da siyasal tercihlerine bakmaksızın, ilişki kurmak, işbirliği yapmak istiyorum. Çünkü ben bir politikacı değilim, edebiyat adamıyım ve kısa bir süre milletvekilliği yapmış olduğum için iyi biliyorum ki, politika insanları ayırıyor, edebiyat ve sanat ise birleştiriyor" (Anar, 2005: 338) diyor.

Mirza Fethali Ahundzade (1812-1878): 2012 yılında büyük Azerbaycan düşünürü, milli dramaturjimizin kurucusu Mirza Fethali Ahundzade'nin doğumunun 200. yıldönümü törenlerle kutlandı. Hayatı ve eserleri, Doğu ve Batı kültürlerinin karşılıklı gelişiminin daha da hız kazandığı XIX. yüzyılın ortalarına denk gelen Mirza Fethali Ahundzade'nin eserlerinin karakteristik özelliği, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu tüm Doğu halklarının edebi-toplumsal düşünce tarihine büyük etki gücüne sahip olmasıydı.

1. Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi üyesi İsa Habibbeyli, görkemli dramaturgla ilgili şunları kaydetmektedir: "Mirza Fethali Ahundzade, devranın değiştiği XIX. yüzyılın ortalarında, milli edebiyatı romantik semalardan gerçek hayata indirme, realizmi tesis etme görevini kararlılıkla ve başarıyla yaşama geçirmiştir. Bunun için genel olarak asilzadelere, aşıkanece konulardan söz açmak, üzerinde köklenmiş ortaçağ edebiyat geleneklerini kırıp dağıtmak, memleketin ve milletin yaşamından, ahvalinden ve düşüncesinden bahseden edebiyat yaratmak gerekiyordu. Kısa süre önce Molla Penah Vagif, gerçek Azerbaycan kadınının imgelerini, tabiat tasvirlerini edebiyata getirmekle bu işe başlamıştı. Fakat o sıralarda ülkenin sorunları tüm genişliği ve ciddiliğiyle henüz edebiyata gelememişti. Bu büyük milli görevi de genel olarak ilk defa Mirza Fethali Ahundzade tam şekilde yaşama geçirdi. Mirza Fethali Ahundzade'nin hizmetleri sayesinde Azerbaycan edebiyatında ilk defaydı ki, Ağcabedi pazarında, Nuha (şimdiki Şeki – Z.A.) şehrinde, Hacı Kerim Zerger'in evinde, Haçmaz dağlarında, Karabağ vilayetinde, Tekle-

Muğan kışlağında, Şemseddin mahallindeki obalarda ve köylerde yaşanan olaylardan, yalancı kimyagerden, büyücü dervişlerden, hırs-i guldurbanların akıbetinden, cimrilikten bahseden eserler yazılmıştı. Bunlar, Azerbaycan maarifçi realist edebiyatın ender incileri sayılıyordu.” (Habibbeyli, 2012)

Fakat Mirza Fethali yazar olmakla birlikte, toplumsal görevler de üstelenmekteydi ve bu görevlerde bulunduğu yıllarda kendi halkının taassubçusu, vatandaşı gibi milli gelişime engel olan sorunlara bigane kalamıyordu.

Mirza Fethali Ahundzade, 1834 yılından ömrünün sonuna kadar Kafkasya'nın baş hakimi Baron Rose'nin ofisinde Doğu Dilleri üzere mütercim görevinde çalışmış, Rusya, İran ve Türkiye arasında yapılan bir takım diplomatik görüşmelerde de hazır bulunmuştur. Usta yazarın söz konusu dönemin sosyal ve politik yaşamına dair izlenimleri ve çeşitli görüşleri başta felsefi içerikli olmakla eserlerine, mektuplarına yansımıştır. Mirza Fethali Ahundzade sadece anavatanı Azerbaycan'da değil, bir takım Avrupa ülkeleri, Rusya ve Türkiye'de sosyal ve politik yaşamın acı sorunlarının çözüm yolları konusunda düşünen, bu yolda kendisi gibi düşünenleri seferber etmeye muktedir olan aydın ve halk insanı olarak tanınmaktadır.

1857 yılında Mirza Fethali Ahundzade, eski arap alfabesini ıslah etmek amacıyla Arap harfleri temelinde yeni bir alfabe projesi hazırlamıştır. Müslüman ülkelere kabul ettirmek amacıyla 1863 yılında İstanbul'a gelmiş, projeyi Türkiye'nin o dönemki Başbakanı Fuad Paşa'ya sunmuştur. Başbakan'ın talimatı ile proje “Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye”de tartışılmış, fakat reddedilmiştir.

Mirza Bala Mehmetzade, 1953 yılında kaleme aldığı “Mirza Fethali ve Alfabe Devrimi” başlıklı makalesinde, bu konudan bahsetmektedir. Projenin “Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye”de tartışıldığını ve cemiyetin yayın organı olan “Mecmua-i Fünun” dergisinde (hicri 1280, sayı 14) söz konusu müzakerenin özet halinde takdim edildiğini kaydeden yazar, Alfabe Devrimi'nin Ekim Devrimi sayesinde gerçekleştiği konusundaki Bolşevik iddialarını reddetmekte ve Ahundzade'nin Latin harfleri temelinde bir proje hazırladığını dikkatlere sunmaktadır. (Mehmetzade, 1280: 17)

Mirza Fethali Ahundzade, Türkiye'den son derece pişman, “bin bir üzüntüyle” dönse de, başarısızlığı onu umutsuzluğa sevketmemiş, yazar bu alanda daha azimle çalışmış, Arap harfleri temelinde ikinci, daha sonra ise Latin harfleri temelinde üçüncü bir proje hazırlamıştır. Aydınlanmacı yazar hükümetin izniyle “Alfabe Projesi”ni aynı zamanda Petersburg'a ve Avrupa'nın lider ülkelerindeki bilimsel merkezlere göndermiş, alfabenin değiştirilmesi konusunda nüfuzlu kişilere - Tahran'da bulunan Hüseyin Han Nizamüddele'ye, İstanbul'da olan Mirza Melkum Han'a, Mirza Hacı Molla Muhammed'e mektuplar yazmıştır. Ömrünün sonuna kadar Arap alfabesinin ıslahı uğrunda mücadele etmiş, fakat amacına ulaşamamıştır.

Ama şunu da belirtelim ki, Azerbaycan'da Sovyet rejiminin tesis edildiği sonraki dönemlerde bile, Mirza Fethali Ahundzade mirasına kayıtsız kalmayan Türkiye'de 30'lu yıl-

larda “Mirza Feth-Ali Ahundzade” (“Azerbaycan yurd bilgisi”, 1933, 2 say, s. 436-443), “Mirza FethAli Ahundzade Hakkında Bir Vesika” (“Azerbaycan yurd bilgisi”, 1934 3 say, s. 41-45), 40’lı yıllarda Sadık Tarlan’ın “Ahundzade Mirza Fethali” (“Türk teatrosu”, 1945, 2 say, №184, s. 2-3), 50’li yıllarda Hikmet Dizdaroğlu’nun “Mirza Fethali Ahundzade ve Alfabe Meselesi” (“Türk dili”, 1952, 8 say, s. 20-23), İlber Ortaylı’nın “Mirza Fethali Ahundzade’nin Yapıtlarında Estetik Yasaların Biçimlenişi Üzerine” (“Dost”, 1957, 60 say., s. 26-29), Abdülvehab Yurtsever’in “Mirza Fethali Ahundzade’nin Hayatı ve Eserleri” (“Azerbaycan Kültür derneyi”, 1950. 2 say, s. 29), 60’lı yıllarda Ahmet Ateş’in “Mirza Fethali Ahundzade- Doğumunun 150. Yıldönümü Üzerine” (“Türk kültürü”, 1963, say. 4, s. 10-14) gibi makaleler yayımlanmaktaydı. (Efendiyeve-Aliyeva 2012: 580-583) Sıraladığımız eserler bir daha kanıtıyor ki Azerbaycan-Türkiye edebi ilişkileri karşılıklı olarak, tarih boyunca devam etse de Türkçülüğün çekim gücü sürekli olmuştur. Şu sürekliliği Mirza Fethali Ahundzadenin halefi olan ve büyük edibin düşüncelerinin takipçisi Anar Rızayev’in örneğinde açıkça görebiliriz.

Anar Rızayev (1938): Avrasya Yazarlar Birliği Başkanı Yakup Deliömeroğlu sohbetleşmelerin birinde şöyle diyor: “Türk dünyasının yetiştirdiği büyük yazarlar vardır. Bu yazarlar kendi ülkelerinde ünlü olsalar da diğer Türk dilli ülkelerde yeteri kadar tanınmamakta ve okunmamaktadırlar. Bizim amacımız bu insanları ödüllendirmekle Türk dünyasının ilgisini onlara taraf yönlendirmek, eserlerini çeşitli dillere çevirerek Türk dilli ülkelerde yaymak ve tanıtmaktır. Kongreye 38 dergi katılmakta ve bu dergiler kendi ülkelerinde ciddi edebiyat tebliğcileridirler. Düşünün ki, her dergi yılın adamı ilan ettiğimiz yazarın eserlerini kendi diline çevirerek yayımlamakta, belirli bir zamanda söz konusu yazar Türk dünyasının tamamında okunmuş olmaktadır. Bu çok önemlidir. Örneğin neden Anar sadece Azerbaycan’ın olsun ki? Anar’ın ışığı Türk dünyasının tamamına yetmektedir. Sadece bu ışığı yaymak için çalışmak gerekir. Gerçekten de günümüzde hem klasik, hem de çağdaş yazarlarımızın Türk dünyasında karşılıklı tanınması alanında önemli işler görülse de, hala tüm Türk dilli halkların büyük söz saltanatlarının tanıtılması, araştırılması ve tebliğine ihtiyaç vardır”. (Deliömeroğlu, 2012)

Mirza Fethali Ahundzade’nin alfabe arzusu günümüzde yaşama geçti ve Türk Cumhuriyetleri arasında Azerbaycan bu alanda ilk adımı attı. Mirza Fethali Ahundzade’nin misyonunun devamcısı olan, Azerbaycan ve Türkiye’de bu alanda unutulmaz konuşmaları, mülahazaları ve düşünceleriyle diğerlerinden ayrılan, bazen kendisine karşı yapılan saldırılara göğüs geren Anar ise, yeniliğin ilk girişimcisi ve kendi ifadesiyle-yeni bir sabahın, dahi Sebuhi’nin arzuladığı bir sabahın elçisi oldu: Anar’ın düzenlediği listeye göre 11 Ocak 2004 tarihinde bu konuda bir Genelge yayınlandı ve aralarında M. F. Ahundzade’nin eserlerinin de bulunduğu çok sayıda eser Latin harfleriyle yeniden yayınlandı.

“Okullarda Mirza Fethali, Sabir, Mirza Celil ile ilgili bilgiler alan öğrenciler bu yazarların Latin harfleriyle yayınlanmış eserlerini okuma imkanından mahrumdurlar, çünkü

bu kitaplar yayınlanmamıştır...” (Anar, 2010: 173)

Türkiye edebi tenkidinin Anar'ın eserleri ile tanışılığının tarihi edebi olaylarla, olgularla zengindir. Artık 80'li yıllardan başlayarak, Türkiye'nin tanınmış aydınları, eleştirmenleri Anarın şahsında kendilerine yakın olan düşünce tarzına önem vermiş ve yaratıcılığına ilgi göstermişlerdir. Türkiye edebi ortamının tanınmış simaları - Oktay Akbal, Feridun Andaç, Ataol Behramoğlu, Ataov Türkkaya, Fakir Baykurt, Bilge Ercilasun, Fikret Türkmen, İldeniz Kurtulan, Mustafa Kutlu, Fatma Özkan, Yasemin Bayer, Ayşe Atay Anar Rızayev'in edebi kişiliği, eserleri hakkında değerli fikirler söylemişler.

Kardeş ülkede yazarın “Ak Liman” (1991), “Beşkatlı Yapının Altıncı Katı” (1994; 1995; 2001), “Dede Korkut” (1999), “Seçilmiş Öyküler” (1999), “Sıraselvilerde Otel Odası” (2000; 2008), “Bir Fırsat Bulsam” (2002), “Dante'nin Yubilesi” (2002), “Seçme Öyküler” (2005), “Ak Koç, Kara Koç”, «Hikayələr», “Azerbaycan Türkcesinin Söz Varlığı” (2005), “Nazım Hikmet. Kerem Gibi “ (2009) ve diğer kitapları ışık yüzü görmüştür.

Edebi dergilerde (“Kül-Öykü”, “Kardeş Edebiyatlar”, “Türk Dili ve Edebiyatı”, “Kardeş kalemler”, “Türk kültürü”, “Tanıtım”, “Kültür ve edebiyat”), basın sayfalarında (Cumhuriyet, Tercüman, Orta Doğu) Anar'ın eserleri hakkında Türk aydınlarının, edebiyat ve eleştirmenlerin yaklaşımını yansıtan çok sayıda yazılar yayımlandı. Bu yazıların kronolojik serisi Anar'ın Türkiye edebi ortamında sürekli gündemde olan bir yazar olduğunu bir kez daha teyit etmektedir: Ataov Türkkaya'nın Azeri Edebiyatı ve Azeri Yazarı Anar (1975), Bilge Ercilasun'un Azerbaycandan Güçlü Bir Ses (1982), Ahmet Kabaklı'nın Gün Işığında Dedem Korkut (1983), İrfan Nasrettinoğlu'nun Resul Rıza oğlu Anar (1987), Yavuz Onk'un Azerbaycanın Kültür Hayatında Dönüş Noktalarından Biri: Anar (1988), Adnan Özyalçın'ın Yazılan Bozulmaz Öyküsü (1991), İldeniz Kurtulanın Anar ve Yapıtları Üzerine (1999), Feridun Andaçın Bilinc Kapılarında Bir Yazar: Anar (2000), Fatma Özkan'ın Anarın Eserlerine Dair (2003), Hale Kaplan'ın Uzağı Yakın Kılan Bir Yazar (2004), Yasemin Bayer'in Azerbaycan Klasik Ünlü Yazar Anar (2006), İsa Kayacan'ın Beş Katlı Evin Altıncı Katındaki Adam: Azerbaycanlı Anar, Ayşe Atay'ın Dilimizin Büyük Kalemi-Anar (2008), Ütopik ve Distopya Düşünceler Bağlamında Anar'ın "Ak Koç, Kara Koç" adlı eseri (2012). (Efendiyev-Aliyeva, 2011: 412-414)

Türkiye'de edebi ilişkilerimizin yeni aşamasının öncü kuvvetlerinden, ilklerinden biri olan halk yazarı Anar'a hasredilmiş Ayşe Atay'ın Anar. Hayatı, Sanatı ve Hikayeleri (İzmir, Ege Üniversitesi, 2006), Nigar Nağıyeva'nın Çağdaş Azerbaycan Yazarlarından Anar'ın Romancılığı Üzerine İnceleme (Adana, Çukurova Üniversitesi, 2006) gibi araştırmalar yapılmıştır. Yazarın Türkiye edebi ve kültürel düşünceleri, 1998 yılında doğumunun 60., 2003 yılında 65., 2008 yılında 70., 2013 yılında 75. yıldönümü törenleri de, Türkiyeli bilimadamları, edebiyat ve sanatçıların Ahmet Bican Ercilasun'un, Orhan Söylemez'in, Ali Akbaş'ın, Nevzat Kösoğlu'nun, Namık Kemal Zeybek'in, İsa Kayacan'ın kaleme aldıkları makale, tebliğ, konuşma ve röportajları hafızalarda kalmıştır.

Azerbaycan-Türkiye edebi ilişkileri mecrasında, yazarın çalışma temasının yoğun biçiminin temel özelliği, yalnız onun çeşitli eserlerinin tanınması, edebi etki gücü değil, aynı zamanda genel olarak edebi-ictimai çevrelerde daha geniş anlamda dikkat çekmesi, etki gücüne sahip olmasıdır.

XX. yüzyılın 60 kuşağının temsilcisi olan Halk yazarı Anar Rızayev'in de hayatı ve eserleri Doğu-Batı, Azerbaycan-Türkiye bağlamında incelendiğinde, Mirza Fethali Ahundzade ile aynı misyonun taşıyıcısı olduğu ve edebi durum, sosyal ve politik yaşamın acı sorunlarının çözüm yolları konusunda düşünen, bu yolda kendisi gibi düşünenleri seferber etmeye muktedir olan aydın siması açık bir şekilde görülebilir. Doğu ve Batı edebi, kültürel, sosyal ve politik gelişmelerinin her iki edibin - M. F. Ahundzade ve Anar'ın hayatı ve eserlerindeki, sosyal faaliyetindeki tonları benzerdir.

Ünlü bilim adamlarımızdan Cemil Hasanlı'nın kaydettiği gibi, kalemin kutsal görevini millete hizmette gören iki büyük Mirza'dan-Mirza Fethali ve Mirza Celil'den sonra Anar, 200 yıllık milli edebiyatımızın modern aşamasıdır. Milletın canlanmasına hizmet eden bu edebi süreç, Mirza Fethali ile başlamış, Mirza Celil'den geçerek bugün Anar'ın şahsında devam etmektedir(Anar, 2010: 14).

Klasik Dönemimizin Ahundzade'si ve Modern Dönemin Anar'ı. XIX. yüzyılın Mirza Fethali Ahundzade'sinin yeni alfabe uğrındaki mücadelesi ve yirminci yüzyılın Anar'ının gerçekleşmiş alfabe arzusu, nesillerin tarihi bayrak yarışının bir sonucu olarak değerlidir.

Mirza Fethali Ahundzade de halkının bilgilenmesi, gelişiminin sonucu olarak ideal toplumun (Aldanmış Kevakib) gerçekleşmesi arzusundaydı. (Kamrangızı, 2011: 74). Böyle ideal toplum arzusu ve günümüz eksikliklerine ironik yaklaşım, Anar'ın "Ak Koç, Kara Koç" eserinde yeni bir bakış açısıyla sunulmaktadır. Mirza Fethali Ahundzade, Rusya İmparatorluğu'na hizmet etse de, Anar, Sovyet eğitimi alıp sosyalist toplumun yetiştirmesi olsa da, her ikisi yaşadıkları dönemlere rağmen, Türk asıllı olmaları, Doğu kültürüne, Batı değerlerine kopmaz bağlarla bağlılıkları ile diğerlerinden ayrılan, mensubu oldukları halkın gerçek vatandaşlarıdır. Sanatsal yaratıcılık yolları, sosyal ve siyasi faaliyetleri, milli gelenekleri ile birlikte kendi zamanlarına yabancı düşmeleri bile bu iki edibin hayatının garip bir tarihi paralellik manzarasını canlandırmaktadır.

Görkemli bilim adamı Yaşar Garayev'in ifadesiyle: "Bir zamanlar Doğulaşan Batı'da Eskill'in, Sofokles'in, Aristoteles'in oynadığı aynı edebi-tarihi rolü, Batılaşan Doğu'da oynamış olan Mirza Fethali Ahundzade'nin zengin ve çok disiplinli bilimsel edebi mirasının araştırılması, bugün de kendi güncelliğini muhafaza etmektedir". (Garayev, 2010: 2-3)

Gerçekten de, Mirza Fethali Ahundzade'nin eserlerinin tetkik coğrafyası genişledikçe, içeriği derinleştikçe yeni bilimsel gerçekler ve değerli projeler ortaya çıkarılmaktadır. Bunlardan ilginç olan biri de şudur ki, Mirza Fethali Ahundzade'nin Doğu ülkelerinde, özellikle kardeş Türkiye'de yayımlanan eserleriyle ilgili yazılan ve yayınlanan materyal-

ler, dönemin ideolojik taleplerine rağmen şimdiye kadar Azerbaycan'da yayınlanmış bibliyografik çalışmaların hiçbirine A. Kahramanov, M. F. Ahundov Hakkında Ne Okumalı: Bibliyografik Bellek (1938), Avrupa Basımında M. F. Ahundov Hakkında Fikirler (1938), M. F. Ahundov: Muhtasar Edebiyat Göstericisi, N. Lerman, M. F. Ahundov Rus Basımında (1962), M. F. Ahundov-170. Bibliyografik Göstericisi (1982) yansımamıştır.

Artık 80'li yıllarda klasik ve çağdaş Azerbaycan edebiyatının birçok temsilcisi hakkında yazdıkları ile ilgi çeken, Azerbaycan edebiyatının verimli bir araştırmacısı olarak bilinen, Türk edebiyatçısı Ali Yavuz Akpınar Mirza Fethali Ahundzade: Bütün Yönleriyle, Modern Azeri Edebiyatı Kurucusu Mirza Fethali Ahundzade gibi değerli bilimsel eserler kaleme aldı. Ali Yavuz Akpınar, Azeri Edebiyatı Araştırmaları eserinin özel bir bölümünü de Anar'a ayırmıştır. Anar'ın Türkiye'de yayımlanan Azerbaycan Türkçesinin Söz Varlığı eserine, Mirza Fethali Ahundzade ile ilgili kaleme aldığı Sabahın Elçisi makalesi de eklenmiştir.

Sonuç

1988 yılında Mirza Fethali Ahundzade'nin yıldönümünün kutlanması ve edibin Gürcüstan'daki ev müzesinin restorasyonu ile ilgili çalışmaları da bugün, Anar'ın büyük üstada saygısıdır. Tesadüfi değildir ki, Azerbaycan'ın ve Türkiye'nin Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca M. F. Ahundzade'nin 200. Doğum Yıldönümü için Cafer Cabbarlı adına Azerbaycan Devlet Film Yapım Şirketi'ne yaptırılan "Sabahın Elçisi" filminin senaryosu da Halk yazarı Anar'a aittir. Senaryo, tarihi olayların sanatsal düzenlemesiyle birlikte ilginç noktalarla zengindir. Ahundzade'nin İran konsolosu ile görüşü sahnesini tarihçi akademisyen Solmaz Tohidi doğru kabul etmemiş, tartışmalı noktaya edebiyatçı Meti Osmanoglu, Mirza Fethali Ahundzade'nin kendi sözleriyle açıklık getirmiştir: "İstanbul'da Mirza Hüseyin Han'ın elinden büyük sıkıntılar çekmişim ki, eğer hepsini yazsam, baş ağrısına neden olur... Bütün Osmanlı bakanlarının önünde beni İslam dini ve devletinin bedhahı gibi kaleme aldı. Sonralar anlaşıldığına göre, onun düşmanlık beslemesinin nedeni benim Türkçe "Temsilatım"da da Farsların yaramaz ahlak ve tavrını kötülemem imiş" (Elmin Nuri).

Bir toplumu, milleti tanıtan söz-sanat serveti, manevi dünyasını yaşatan edebi yapıtları, edebi değerleridir. Ayrıca bu edebi dünyanın incilerini yaratan hem klasik, hem de çağdaş dönemin görkemli yazar ve şairleri, aydınlarıdır. Milletini milletler arasında geliştirmekte olduğunu görmek isteyen Mirza Fethali Ahundzade de, "Yazar çağının vicdanı olmalıdır" arzusu ile yazıp yaratan halk yazarı Anar da böyle şahsiyetler arasında yer alan aydınlarıdır. Günümüzde eserlerinden örnekler aldığımız Mirza Fethali Ahundzade'nin de, sanatının müdrik ve kamil bir dönemini yaşayan Anar'ın da Türk dünyasının klasik edebi, kültürel mirasının yaşatılması yolunda hizmetleri, çalışmaları, Azerbaycan-Türkiye edebi ilişkilerinin zenginleşmesi sürecinde rolü ve yeri, edebiyat, edebi ilişkiler tarihi açısından ilginç gerçeklerle, bilgilerle zengindir.

Her iki edibin Doğu-Batı bağlamında sanat dünyasının manzarasında Türk dünyasının edebi, kültürel tarihine olan hizmetleri açık bir şekilde görülmektedir. Bununla birlikte edebi durumlar, sosyal-siyasi yaşamın acılı sorunlarının çözüm yolları konusunda düşünen, bu yolda kendisi gibi düşünenleri seferber etmeye muktedir, edebi şahsiyet, aydın, toplum insanı simasının şahidi oluruz.

Hem edebi yaratıcılık düşüncelerinin orjinalliği ile diğerlerinden ayrılan, hem de Sovyet edebi ortamının çerçevesinden çıkarak Türk dünyası edebiyatı bağlamında benzer kaderleri yaşayan Oljas Süleymanov, Cengiz Aytmatov ve Anar'ın edebi tavırlarında ve özgeçmişlerinde, genel anlamda bir yakınlık bulunmaktadır. Bu yakınlığın, Türk dünyasının yazarları'nın kaderlerindeki izini anlatan Oljas Süleymanov, Anar'a yazdığı mektuplarının birinde "Şansımıza ilginç zaman düştü, başarılarıyla, facialarıyla muhteşem bir zaman. Ayrıntılarını bilmek isteyenler özgeçmişlerimizi sayfalsınlar..." (Süleymanov, 2008:18) diyerek, bu görüşlerin, şahsiyetin ve zamanın imgesini tamamlayan görüşler olduğunu özellikle vurgulamaktaydı.

Anar'ın da katıldığı "Değişen dünyada yazarın konumu" sloganı ile dünya edebiyatçılarının III. İstanbul görüşü de önem arz etmektedir. Anar bu toplantıda hem Azerbaycan Yazarlar Birliğinin Başkanı, hem de Asya-Afrika Yazarlar Birliği'nin Azerbaycan Komitesinin Başkanı sıfatıyla bulunmaktaydı. Görüşün yapıldığı günlerde "Tanıtım" dergisine "Türkiye Doğu ülkelerine örnek olabilecek" başlıklı röportajında Anar, katıldığı bu toplantıda yazar-vatandaş misyonunu şöyle isimlendirmekteydi: "Değişen dünyada barış ve milletler arası anlaşma oldukça, birbirine karşı hareketler ortadan kalkmak durumundadır. Bu örgütün geleceğini Doğu ülkelerinin kültür, eğitim, bilim, proje ilişkilerini kuran bir örgüt gibi görüyorum... Ayrıca söylemek istediğim, Azerbaycan'ın sesini duyurabilmek, içinde bulunduğu durumu anlatabilmektir. Batı dünyasında yer alan, uydurma haberlerin aslını, gerçeğini dile getirebilmektir. Türkiye işte bize köprüdür. Doğu ve Batı arasında önemli bir yere sahiptir. Avrupa ruhlu, Avrupa çapında bir memleket, aynı zamanda milli kaynaklarına, milli köklerine sahip çıkabilmiş bir memleket. Bu yüzden Doğu memleketlerine örnek olabilecek bir memleket". (Anar: 1990-34)

Büyük düşünce adamı, Azerbaycan milli dramaturjisinin kurucusu, görkemli düşünür ve aydın Mirza Fethali Ahundzade'nin doğumunun 200 yılı ile ilgili olarak 2012 yılı TÜRKSOY (Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi) tarafından "M. F. Ahundzade Yılı" ilan edilmişti. 2012 yılının Ocak ayında Ankara'da TÜRKSOY'un merkezinde "M. F. Ahundzade Yılı" resmi açılış töreni yapıldı.

2013 yılında yazarın 75 yılı hem Azerbaycan'da, hem de Türkiye'de geniş ölçekte kutlandı. Günümüzde Anar'ın her bir yeni eseri, sanatı, edebi-eleştirel yazıları, Türk edebiyat çevrelerinin dikkat merkezindedir.

Türkiye ve Azerbaycan edebiyat çevrelerinin Mirza Fethali Ahundzade ve Anar Rızayev'in da aralarında bulunduğu hem klasik, hem de çağdaş yazar ve şairlerimizle ilgili daha geniş çaplı bilimsel yükü olan eserlerle ortaya çıkması için, bilinen siyasi-ideolojik

sınırları geride bırakmış edebi ilişkilerimizin daha da geliştirilmesine, karşılıklı olarak derinden araştırılmasına, yaratıcılık temaslarının daha geniş mecrada gerçekleşmesine ve yeni araştırmaların yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Anar ve M. F. Ahundzade'nin şahsiyetine gelince, "Bu, dahilerin şansı. Dünyaya zamanından erken gelmek, çağdaşları arasında yabancı gibi yaşamak, yaşadığı zamanın içinde geleceğin elçisi, sabahın büyükelçisi olmak..." (Anar, 1988)

Bu kelimeler Anar Rızayev'in Mirza Fethali Ahundzade ile ilgili kaleme aldığı "Sabahın Büyükelçisi" başlıklı makalesindedir. Klasik dönemimizin Ahundzade'si ve modern dönemin Anar'ını birleştiren nokta ise, onların yüzyılların kavşağından geçen görevleri, Türkçe konuşan boyların aydınlık sabahının elçileri, sabahın büyükelçileri olmalarıdır.

Kaynakça

- Deliömeroğlu, Y. (7 Aralık 2012). Anarın Işığı Bütün Türk Dünyasına Yetir. (Röportaj), 525-ci gazet.
- Efendiyev, E. Aliyeva, Z. (2012). Mirze Feteli Ahundzade – 200, Bakü, Çarşoğlu, 630.
- Efendiyev, E. Aliyeva, Z. (2011). Anar- Ömür Yolu, Bakü, Oskar, s.604 .
- Garayev, Y. (27 Ağustos 2010). Edebiyyat Üçüncü Minilliyin Asatanasında, Edebiyat Gazetesi, 2-3.
- Habibbeyli, İ. (16 mart 2012). Hoş gördük, Mirza Feteli, 525-ci qəzet.
- Kamrangızı, L. (2011). Mirze Feteli Ahundzade, Halk Edebiyyatından Realizme Geder, (Ed. R. Qeybullayeva), Bakı, Elm. 418.
- Mehmetzade, M.B. (hicri 1280). Mirza Fethali ve Alfabe Devrimi, Mecmua-i Fünun Dergisi, 14, 17-19.
- Mirahmadov, A. (1983). Azerbaycan Edebiyatına dair tedkikler, Bakü, Maarif.
- Nesin, A. (30 Mayıs 2009). Gelbden Gelbe Yol Vardır, 525-ci gazet, 3.
- Nuri, E. Mirze Fetelinin Yazısı Anara Garşı İddianı Puç Etdi, Erişim Tarihi: 11.04.2013, 17:24, <http://modern.az/articles/37171/1/>.
- Rızayev, A. (2005). Azerbaycan Türkçesinin Söz Varlığı, Ankara, Akçağ Yayınları,
- Rızayev, A. (29 oktyabr 1988). Sabahın Elçisi, Kommunist.
- Rızayev, A. (1990). "Türkiye Dogu Memleketlerine Örnek Ola Bilecek", Tanıtım dergisi, 137, 34.
- Rızayev, A. (2010). Esrin Esiri, (Ed. A. Mustafazade), Bakü, Azərneşr, 710.
- Suleymenov, O. (2008). Prişlo vremya o soznaniya naşey vseobşey vzaimozavisimosti, "Strana oqney" ("Odlar Yurdu"), 2, 18-19.

